

DLA doktori értekezés tézisei

Sándor László

Du Fay: Nuper rosarum flores.

Szellemi áramlatok találkozása a későközépkor zeneesztétikájában.

Témavezető: Bali János DLA Habil.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28-as számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

Budapest

2020

I. A kutatás előzményei

Du Fay *Nuper rosarum flores* motettájával 2006-ban találkoztam először, Dukay Barnabás doktori kurzusán. A motetta akkor, mint a *Santa Maria del Fiore* zenei lenyomata került bemutatásra, és a mű hallgatása mellett Gianozzo Manetti dómszentelési megemlékezésére fordítottunk különös figyelmet. A motetta számtani paramétereinek párhuzamba állítása a dóm méretarányaival az említett doktori kurzuson egyértelműen Charles Warren 1973-as *Brunelleschi's Dome and Dufay's Motet* című cikkére, Manetti mondatainak elemzése annak spirituális tartalma szempontjából pedig Rolf Dammann *Die Florentiner Domweih-Motette Dufays (1436)* tanulmányára alapozott. Jó pár évvel később, egy doktorszemináriumi előadás kapcsán a témában mélyebben elmerülve szembesültem azzal a ténnyel, hogy a zenetudomány vitatja Warren álláspontját és következtetéseit. Mivel azonban Warren cikke és a vele szemben kritikákat megfogalmazó első építészeti tanulmány megjelenése között több mint 15 év telt el, a motetta és a dóm „kódolt” számtani kapcsolatának gondolatát ez alatt az idő alatt a szakma evidenciaként elfogadta; David Fallows is tényként közli *Dufay*-monográfiájában a motetta időbeli szerkezete és a dóm méretarányai között kimutatható kapcsolatot. Fallows könyve 1982-ben jelent meg és csak 1993 az az év, amikor Craig Wright Warren felvetéseit romba döntő *Dufay's „Nuper rosarum flores”, King Solomon's Temple, and the Veneration of the Virgin* című cikke napvilágot látott. Már a cikk címéből is kiderül, hogy Wright „rejtett kódok” helyett a téma teljesen más síkon, az ószövetségi salamoni templomhagyomány és a Mária-szimbolika felől történő értelmezését javasolja, ezzel ugyanakkor némileg közelít Dammann – számomra egyébként igen meggyőző és rokonszenves – spirituális szemléletmódjához. Marvin Trachtenberg, amerikai építészettörténész *Architecture and Music Reunited: A New Reading of Dufay's „Nuper Rosarum Flores” and the Cathedral of Florence* című írása igyekszik Warren és Wright következtetéseit összebékíteni, ugyanakkor ismételten eltávolodik a dammanni spiritualitástól. Ezen a ponton körvonalazódott bennem egy olyan tanulmány terve, amely az említett szerzők megközelítési irányainak egyikét sem veti el, legfeljebb árnyalja őket, ugyanakkor széles áttekintést nyújt azokról a kultúrtörténeti szellemi áramlatokról, melyek a korabeli alkotók elméjében gyümölcsöző módon találkoztak. Más megfogalmazással élve: dolgozatom bemutatja azokat a szempontokat és szellemi irányokat, melyeket ismernünk kell és *egyszerre* kell figyelembe vennünk ahhoz, hogy a *Nuper rosarum flores* titkát megfejthessük.

II. Források

A kutatás folyamán kiderült, hogy egyrésről a rendelkezésre álló anyag hatalmas – Warren és Wright említett vitája kapcsán a *Nuper* a Du Fay-kutatás látóterének középpontjába került – másrésről viszont a dolgozat egyik küldetése éppen az lehet, hogy e hatalmas anyagot összefésülje, bemutassa és összegezze. A warren-i tézis kapcsán kialakult vitában Wright és Trachtenberg említett cikkein kívül a német szerző-páros, Hans Ryschawy és Rudolf W Stoll *Die Bedeutung der Zahl in Dufays Kompositionsart: Nuper rosarum flores* a Music-Konzepte 60. számában megjelent tanulmányát kell szóba hoznom, mely a motetta rendkívül alapos számszimbolikai elemzését adja. A szerző-páros következtetéseit és adott esetben túlzásait a dolgozatban részletesen tárgyalom. A számszimbolikai fejtegetésekbe mindazonáltal Allan W. Atlas, Newman W. Powell, Margaret Vardell Sandresky és Ruth Tatlow is belebonyolódik egy-egy írás erejéig. A „*Nuper*-kód” kapcsán kialakult vita máig sem ért véget, 2019-es *Out of Proportion: Nuper rosarum flores and the Danger of False Exceptionalism* című cikkében Emily Zazulia igyekszik kihúzni a szőnyeget minden korábbi zenetudós szellemi konstrukciója alól azzal, hogy kétségbe vonja a *Nuper* 6:4:2:3-as időbeli arányszámainak eddig megingathatatlan alapnak tekintett érvényét; magától értetődő, hogy Zazulia érveit kritikai vizsgálat tárgyává teszem. A 15. századi izoritmikus és menzurális motetták időbeli szerkezetéről rendkívül alapos áttekintést nyújt Charles Turner *Proportion and Form in the Continental Isorhythmic Motet c. 1385-1450* című tanulmányában, mely igen hasznosnak bizonyult a fenti vita eldöntésében.

A Du Fay kutatás legjelentősebb személyiségének egyértelműen Alejandro Enrique Planchart-t tartom, aki hatalmas kétkötetes Du Fay monográfiája mellett temérdek Du Fay-cikkkel és a megkezdett új Du Fay-összkiadással járult hozzá a téma szakirodalmához. Tekintettel arra, hogy Planchart maga kóruskarnagy is volt, aki saját énekegyüttesével az általa tanulmányozott kompozíciókat meg is szólaltatta és a Du Fay-művek természetéről így hallatlan tapasztalatra tett szert, írásait elsődleges irodalmi forrásaimnak tekintetem. Fontos megjegyezni, hogy Planchart mindemellett zeneszerzőként is működött, sajátos zenetudományos szemléletmódjának nyilván ez is lényeges eleme. Jelentős Du Fay-kutatók között kell megemlítenem Robert Nosow-t is, akinek számos cikke mellett *Ritual Meanings in the Fifteenth-Century Motet* című könyvére bizalommal támaszkodtam. Nagy segítségemre voltak továbbá Barbara Haggh, Margaret Bent, Rob C. Wegman, Michael K. Phelps cikkei, valamint Craig Wright további Du Fay-tanulmányai. A csekély számú magyar nyelvű Du Fay-cikkek közt Vikárius László írását tudtam haszonnal forgatni, és a szövegpolyfónia sajátosságaival kapcsolatos megállapításait a dolgozatomba beépíteni.

A téma irodalmának részét képezi néhány nagyobb szabású, átfogó mű is, ezek közül Nosow

könyvét, valamint Fallows és Planchart Du Fay-monográfiáit említettem. A motetta műfajának ismerete szempontjából megkerülhetetlen munka Julie E. Cumming *The Motet in the Age of Du Fay*, valamint Daniel Leech-Wilkinson *Compositional Techniques in the Four-Part Isorhythmic Motets of Philippe de Vitry and His Contemporaries* című könyve. A korabeli számszimbolika alapműve Vincent Foster Hopper *Medieval Number Symbolism* című munkája, a firenzei dóm építésének története szempontjából pedig hasonló alapmű Ross King *Brunelleschi kupolája* című magyar nyelven is olvasható könyve. Az említett könyvek a témám irodalmi forrásai között továbbra is elsődleges jelentőségűek voltak a kutatásom során. A témával kapcsolatos háttérismereteim bővítése szempontjából fontos kiindulópontom volt további néhány könyv, többek között Le Goff *Az értelmiség a középkorban*, Kristeller *Szellemi áramlatok a reneszánszban*, Huizinga *A középkor alkonya*, Burckhart *A reneszánsz Itáliában*, Page *Discarding Images. Reflections on Music and Culture in Medieval France*, Tacconi *Cathedral and Civic Ritual in Late Medieval and Renaissance Florence. The Service Books of Santa Maria del Fiore*, valamint Wright *The Maze and the Warrior* című munkája.

A dolgozat által felvetett megközelítési irányok közül az egyik legfontosabb, mintegy vezérfonálnak tekinthető téma a Mária-szimbolika. A Mária-tisztelet, Mária-költészet és szerelmi költészet későközépkori összefonódásának tanulmányozáskor mindenképp előtt Rothenberg *The Flower of Paradise. Marian Devotion and Secular Song in Medieval and Renaissance Music* című grandiózus munkájára támaszkodtam. A kontempláció és a keresztény misztika tárgyalásánál ugyanakkor igyekeztem az eredeti művekből, Suso, Tauler, Meister Eckhart, a Szent Viktori szerzetesek, Kempis Tamás, Pseudo Dionysius Areopagites és Szent Ágoston írásaiból kiindulni, továbbá megkülönböztetett figyelemmel fordultam Nicolaus Cusanus munkái felé. A skolasztika esetében ugyancsak többször idézem Aquinói Szent Tamást. A *Summa Theologiae* idézeteinél annak eredeti latin szövegét és Tudós-Takács János által készített magyar fordítást (*A teológia foglalatá*) is figyelembe vettem. Az építészet tudományát és általában véve a művészettörténeti témaköröket érintő pontoknál elsődleges forrásaim Erwin Panofsky és Rudolf Wittkower tanulmányai, valamint magyar nyelven Hajnóczi Gábor munkái voltak. Az korabeli építészeti írásközött magyar nyelven Vitruvius *Tíz könyv az építészetéről* és Palladio *Négy könyv az építészetéről* című traktátusai férhetők hozzá, ezeket megfelelő helyeken idézem is. Gianozzo Manetti dómszentelési megemlékezésének elemzésekor (*Oratio de secularibus et pontificalibus pompis in consecratione basilicae Florentinae*) Sabine Žak és Caroline van Eck cikkeit vettem alapul.

A *Nuper rosarum flores* motetta két kéziratban maradt fenn, a Modena B (α.X.1.11) és a Trent 92 (I-TRbc MS 1379 [92]) kódexekben. A kettő közül a Modena B kódexet tekintettem elsődleges forrásnak, részben időbeli elsőbbsége miatt, részben pedig azért, mert Phelps feltételezése szerint összeállításánál Du Fay készítőként, de legalább mentorként részt vett. Fontos

kézírtos forrás továbbá az MS Aedilium (Edili 151) jelű graduále, melyet személyesen tanulmányoztam és fényképeztem a firenzei Medicea Laurenziana könyvtárban. Az Edili 151 jelentősége többek között abban áll, hogy tartalmaz egy 3. tónusú szekvenciát *Nuper almos rose flores* szövegkezdettel, melynek szerzője a feltételezés szerint ugyancsak Du Fay.

III. Módszer

Mivel a dolgozat szerkezetét a kultúrtörténeti témák és nem a motetta tényezői határozzák meg, és emiatt a motetta adott egyes elemei – úgymint cantus firmus, szöveg, izoritmia, izomelika, arányok, számszimbolika stb. – több altémánál is elő kell hogy kerüljenek, felmerült a belső ismétlés veszélye. Vállaltam ezt a veszélyt már csak azért is, mert a téma természetét kitűnően demonstrálja. Példának okáért a *Nuper* cantus firmusát tárgyalni kell a templomszentelési liturgiánál, de az építészeti fejezetben is, a motetta szövegét pedig ugyancsak a dómszentelésnél, de a Mária-szimbolikánál és a ünnepi szimbolikánál is. A dolgozat nagy szerkezete emiatt – a téma természetéhez hűségesebben maradván – a *Nuper* megértése szempontjából fontos szellemi irányzatok alapján tagolódik két nagy tömbbe és több kisebb alfejezetre. A két nagy tömb az *ünnep* és a *templom* fogalmak körül épül fel. Más Du Fay-tanulmányok esetében nem találok hasonló módszerrel; részben éppen ez által pótol hiányt a jelen írás. Wright említett tanulmánya követ egyedül valamelyest hasonló irányt, de nem vet fel minden lehetséges szempontot. A téma kifejtésének hatékonyságát igyekeztem növelni más Du Fay-kompozíciók és bizonyos esetekben más szerzők műveinek részletes vizsgálatával. Ilyen módon a dolgozatban hangsúlyt kap – ha nem is a *Nuper*-éhez hasonló jelentőséggel – Du Fay *Salve, flos Tuscae gentis* és *Vasilissa ergo gaude* motettája, valamint ismeretlen szerző *Porta preminentie / Porta penitentiae / Portas* motettája is.

IV. Eredmények

A Du Fay-témát megelőzően a fraktálmatematika zenei alkalmazásának és alkalmazhatóságának kérdéséről terveztem doktori disszertációt írni. Meglepő módon – bár a témaválasztásnál időben majdnem hat évszázadot ugrottam vissza – az első ötletemtől látszólag távol eső 15. századi téma a fraktálmatematikával különös rokonságot mutat. A műalkotás kis részeinek megfeleltethetősége az eggyel nagyobb léptékű részekéhez, majd azok megfeleltethetősége az egészhez az ókori, középkori és későközépkori (késő-gótikus) építészet egyik alapvetése. A dolgozatban Cage megfogalmazását kölcsönvéve mikro-makro struktúrának nevezett jelenség mindazonáltal kimutatható a korabeli többszólamú kompozíciókban, így a *Nuper*ben is. Ennek oka a későközépkori gondolkodásban a zene és az építészet, még pontosabban a zenei konszonancia-elmélet és az építészeti arányrendszer konkrét és szellemi értelemben vett közelsége. E kapcsolat felfedése és minden részletre kiterjedő tárgyalása a dolgozat fontos hozadéka. Ahogyan az építészeti arányrendszer világértelmezést közvetít ugyanúgy a menzurális notáció is ezt teszi, és ahogyan a kész épület imago mundi, a kész motetta is az. A szimbólum-hálózatot teljessé teszi az emberi test bevonása, mely ugyancsak imago mundi, ezáltal a templomépület is, de egy zenemű is felfogható az ember leképezésének. Az imént vázolt analóg gondolkodás a középkori alkotó sajátja és ennek megértése az első és elengedhetetlen lépés egy bármely 15. századi mise-kompozíció, vagy motetta megértéséhez.

Dolgozatom a későközépkori alkotói gondolkodás természetét próbálta feltárni és bármennyire sikerült is a célt elérnem – tökéletesen rekonstruálni a 15. századi szellemi ember gondolkodását nyilvánvalóan lehetetlen – az eredmény kiindulópontul szolgálhat mindazoknak, akik ezzel, vagy hasonló témával szeretnének a jövőben foglalkozni. Az irodalomjegyzék is éppen emiatt igyekezett annyira kimerítő lenni, amennyire ez lehetséges volt, ilyen módon kiindulópont gyanánt szolgálhat a téma iránt érdeklődőknek. Mivel – mint említettem – Du Fay és a 15. század zeneszerzésének magyar nyelvű irodalma rendkívül kis számú, ezt a célt szem előtt tartottam végig a kutató munka során. Igyekeztem továbbá a dolgozatban idézett zeneművek eredeti kéziratos forrásait és azok digitalizált elérhetőségeit a lehetőségekhez mérten hiánytalanul közölni.

A bibliográfia végén korabeli traktátusok, zeneelméleti munkák, filozófiai, teológiai művek, liturgikus kézikönyvek felsorolását adom, olyanokét, melyeket nem idéztem a dolgozatban, de hivatkoztam rájuk, vagy éppen irodalmi forrásaim szerzőinek némelyike idézte őket; e művek felkutatása és tanulmányozása rálátást enged a kor szellemtörténetére, gondolkodására. A 15. századi műzenével, azon belül Du Fay művészetével foglalkozó magyar nyelvű irodalomnak véleményem szerint széles merítésű, átfogó kultúrtörténeti munkákra volna szüksége, ezt az igényt próbáltam disszertációmmal kielégíteni.

Nem meglepő módon a témában való elmélyülés jelentős hatással volt zeneszerzéseimre. A kutatás elején a témával magától értetődő összefüggésben merültem bele a gregorián ének tanulmányozásába és darabjaimban hamarosan számos gregorián dallamot használtam fel cantus firmus szerűen; ennek az élménynek első gyümölcse az „*Ecce carissimi*” processzió-antifónát feldolgozó 2016-os *Preludium zenekarra* című művem. A strukturális cantus firmussal rendelkező izoritmikus motetta szerkesztését is kipróbáltam kortárs kompozícióban is, természetesen nem a középkori hangzás elérését tűzve ki célul, pusztán a munkamódszer alkalmazhatóságát próbálgatva. Egyik különleges izgalma egy ilyenfajta alkotómunkának a saját hangzásideál megteremtése fél évezreddel korábban alkalmazott módszerekkel. E kísérlet egyik eredménye a 2019-ben íródott a capella *Agnus Dei* kompozícióm.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

A témával szorosabb, vagy lazább összefüggésben számos előadást tartottam a BMC könyvtárban, melyek a könyvtár youtube-csatornáján megtekinthetők, valamint a 2019-es ÚNKP ösztöndíj keretében két Du Fay-cikket jelentettem meg a *Parlandoban*. A BMC könyvtári előadássorozatok némelyikének zárásaként kortárs koncerteket rendeztem, melyeken Balogh Máté, Tornyai Péter és jómagam darabjai hangzottak el. A választott (és újonnan komponált) művek minden esetben az előadássorozat tematikájához kapcsolódtak, így demonstrálták a későközépkori zeneszerzés ismeretének hatását a kortárs zeneszerzésre. 2017 tavaszán rendeztem egy szerzői estet „*Cantus borealis*” címmel, melyben kizárólag cantus firmusra épülő darabjaim szólaltak meg.

Előadások és koncertek:

2017. tavasz – „Titkok és talányok egy motetta körül: *Dufay: Nuper rosarum flores*” – előadássorozat – BMC könyvtár

1. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=9cgflTeG1oc>
2. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=aJJhm-EWvsM>
3. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=fBIVhRWMgNo>

2017-03-19 „Cantus Borealis” – szerzői est – Zeneakadémia X. terem

Elhangzott művek: *Helioscopia – Conditore alme siderum, Mira Mater, Hodie nobis de caelo pax vera descendit, 118. zsoltár, Két népdalfeldolgozás, Christus ist erstanden, Intra tua vulnera...*

2017. ősz – „A cantus firmus tündöklése, bukása és újjászületése” – előadássorozat – BMC könyvtár

1. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=tudGo9YRTRo&t=2s>
 2. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=CPqdEPBUGMU&t=6s>
 3. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=ZqUhrW7gxQQ&t=2s>
- zárókoncert: <https://www.youtube.com/watch?v=h8AU9eCaRh8>

2018. ősz – „Párhuzamos életutak: Du Fay és Bach” – előadássorozat – BMC könyvtár

1. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=c0nTIV6Ttyc>
 2. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=HbhrSJ2DDV4>
 3. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=OF6qw3C4DQY>
- zárókoncert: https://www.youtube.com/watch?v=I-Z_fPMU2r4

Cikkek:

Sándor László: „Kimondani a kimondhatatlant, avagy politikai korrektség Du Fay »Vasilissa ergo gaude« motettájában.” *Parlando* 61. (2019/6). <http://www.parlando.hu/2019/2019-6>
_____ : „Ki szemlélődése tárgyában elmerülve megpihen. A személyesség nyomai Du Fay Ave Regina caelorum kompozícióiban. I.” *Parlando* (2020/1.)
http://www.parlando.hu/2020/2020-1/Sandor_Laszlo.pdf
_____ : „Ki szemlélődése tárgyában elmerülve megpihen. A személyesség nyomai Du Fay Ave Regina caelorum kompozícióiban. II.” *Parlando* (2020/4.)
http://www.parlando.hu/2020/2020-4/Sandor_Laszlo.pdf